

RYSZARD
KAPUŚCIŃSKI

Umbra soarelui

Traducere din limba polonă de
Constantin Geambașu

Cuprins

Începutul, coliziunea, Ghana '58.....	7
Drumul spre Kumasi.....	20
Structura clanului.....	33
Eu, Albul.....	47
Inima unei cobre.....	58
În interiorul unui ghețar.....	70
Doctorul Doyle.....	81
Zanzibar.....	93
Anatomia unei lovituri de stat.....	127
Aleea mea din '67.....	138
Salim.....	150
Lalibela '75.....	161
Amin.....	173
Ambuscada.....	185
Va fi sărbătoare.....	195
Prelegere despre Rwanda.....	206
Cristalele negre ale nopții.....	229
Unde sunt oamenii?.....	240

Fântâna	252
O zi în satul Abdallah Walio	263
Ne trezim pe întuneric	273
Un iad răcoritor	290
Râul leneș.....	326
Madame Diuf se întoarce acasă	337
Sare și aur.....	349
Iată, Domnul vine pe nor ușor	360
O groapă în Onitsha	372
Scene din Eritreea.....	382
La umbra unui copac, în Africa	392

Am trăit în Africa vreme de câțiva ani. Am mers acolo pentru prima dată în 1957. Apoi, în următorii patruzeci de ani, m-am întors ori de câte ori am avut ocazia. Am călătorit mult, evitând rutele oficiale, palatele, personajele importante și politica de nivel înalt. În schimb, am ales să fac autostopul, urcându-mă în ce camion se întâmpla să treacă pe acolo, să cutreier deșertul cu nomazii, să fiu oaspetele țăranilor din savana tropicală. Viața lor este o trudă neîntreruptă, un chin pe care-l îndură cu o uluitoare răbdare și cu seninătate.

Așa că aceasta nu este o carte despre Africa, ci mai degrabă despre câțiva oameni de acolo — despre întâlnirile pe care le-am avut cu ei și despre timpul pe care l-am petrecut împreună. Continentul este prea vast pentru a fi descris. Este un adevărat ocean, o altă planetă, un cosmos divers, de o imensă bogăție. Numai simplificând enorm, din motive de comoditate, putem spune „Africa“. În realitate, altfel decât ca toponim, Africa nu există.

R.K.

Începutul, coliziunea, Ghana '58

Mai presus de toate, lumina îți atrage privirea. Peste tot lumină. Peste tot strălucire. Peste tot soare. Chiar ieri, Londra autumnală scăldată în ploaie. Un avion scăldat în ploaie. Vânt rece și întuneric. Și aici, de dimineață, întregul aeroport era în plin soare, noi toți eram în plin soare.

În trecut, când oamenii călătoreau prin lume pe jos, mergeau călare sau navigau cu vaporul, călătoria îi obișnuia cu schimbarea. Imagini ale pământului le treceau încet prin fața ochilor, scena lumii abia se rotea. Călătoria dura săptămâni, luni. Aveai timp să te obișnuiești cu un mediu diferit, un peisaj nou. Clima se schimba și ea în etape, treptat. Până când călătorul ajungea la ecuatorul fierbinte din Europa rece, experimentase deja căldura plăcută din Las Palmas, valurile de arșiță din El Maragha și iadul de la Capul Verde.

Astăzi nu a mai rămas nimic din aceste gradații! Avionul ne smulge violent din zăpadă și ger și, în aceeași zi, ne aruncă în abisul arzător al tropicelor. Deodată, imediat ce ne frecăm la ochi, ne aflăm într-un infern umed. Începem imediat să transpirăm. Dacă am plecat din Europa iarna, ne lepădăm paltoanele și puloverele. Acesta

este primul gest de inițiere pentru noi, oamenii din Nord, la sosirea în Africa.

Oamenii din Nord. Ne-am gândit oare că locuitorii Nordului constituie o minoritate distinctă pe planeta noastră? Canadieni și polonezi, lituanieni și scandinavi, unii americani și germani, ruși și scoțieni, laponi și inuiți, evenci și iakuți — lista nu este foarte lungă. Nu știu dacă cuprinde mai mult de cinci sute de milioane de oameni cu totul: nici zece procente din populația lumii. Cu toate acestea, marea majoritate trăiește la căldură, stând la soare toată viața. În plus, omul s-a născut la soare; cele mai vechi urme ale lui au fost găsite în țări calde. Ce fel de climă avea paradisul biblic? Era acolo o căldură eternă, ba chiar o căldură arzătoare, atât de mare, încât Eva și Adam puteau merge goi, fără să le fie frig nici măcar la umbra unui copac.

Chiar de pe treptele avionului întâlnim o altă nou-tate: mirosul tropicelor. Noutate? Dar acesta este mirosul care umplea magazinul domnului Kanzman, Produse Coloniale și Alte Mărfuri, de pe strada Pereca din Pińskul meu natal. Migdale, cuișoare, curmale, cacao. Vanilie, foi de dafin; portocale și banane la kilogram, cardamom și șofran la kilogram. Și Drohobîci? Interioarele magazinelor de scorțișoară ale lui Schulz? La urma urmei, „interioarele lor, slab luminate, obscure și solemne, miroseau intens a vopsea, a lac, a tămâie, arome ale unor țări îndepărtate și materiale rare”¹! Cu toate acestea, mirosul tropicelor

1. Bruno Schulz, „Prăvăliile de scorțișoară”, în *Prăvăliile de scorțișoară. Sana-toriul sub semnul clepsidrei*, trad. Cristina Godun, Pandora M, București, 2023, p. 74 (n.r.).

este oarecum diferit. Îi vom simți repede greutatea, materialitatea lipicioasă. Acest parfum ne va aminti imediat că ne aflăm în acel punct de pe Pământ unde biologia exuberantă și neobosită lucrează constant, zămisbind, crescând și înflorind, chiar în timp ce se îmbolnăvește, se descompune, mucezește și putrezește.

Este parfumul unui corp încălzit și al peștelui care se usucă, al cărnii râncede și al maniocului prăjit, al florilor proaspete și al algelor marine care se acresc, pe scurt, a tot ceea ce este atât plăcut, cât și iritant, care atrage și respinge, care ademenește sau stârnește repulsie. Acest parfum ne va ajunge din palmierii din apropiere, va ieși din pământul arzător și va pluti peste jgheburile bălțite ale orașului. Nu ne va părăsi; face parte din tropice.

Și, în sfârșit, cea mai importantă descoperire — oamenii. Localnicii. Cum se integrează în acest peisaj, lumina, parfumul. Cum formează o unitate. Cum omul și peisajul sunt o comunitate inseparabilă, complementară, armonioasă, o identitate. Cum fiecare rasă este încorporată în peisajul său, în clima sa! Ne modelăm peisajul, iar acesta ne modelează trăsăturile feței. Omul alb este, printre acești palmieri, printre liane, în tufărișul și jungla de aici, un intrus ciudat și incongruent. Palid, slab, cămașă transpirată, păr lipicios, chinuit constant de sete, un sentiment de neputință, tristețe. Îi este frică mereu, frică de țăntari, de amibe, de scorpioni, de șerpi — tot ce mișcă îl umple de frică, teroare, panică.

Localnicii, dimpotrivă: cu puterea, grația și rezistența lor, se mișcă natural, liber, într-un ritm determinat de climă și tradiție, într-un ritm ceva mai lent, fără grabă,

pentru că, la urma urmei, oricum nu poți realiza totul în viață, ce ar mai rămâne pentru alții?

Sunt aici de o săptămână. Încerc să cunosc Accra. Este ca un oraș multiplicat, replicat, care a ieșit din desiș, din junglă și s-a oprit pe țărmurile Golfului Guineei. Accra este plată, cu un singur etaj, fragilă, dar există și case care au unul sau mai multe etaje. Fără arhitectură extravagantă, fără lux sau fast. Tencuială obișnuită, pereți în culori pastelate, galben deschis, verde deschis. Acești pereți sunt plini de pete. Proaspete după sezonul ploios, petele creează nesfârșite constelații și colaje, mozaicuri, hărți fantastice și ornamente. Centrul orașului este dens construit. Trafic, aglomerație, zgomot, viața se desfășoară pe stradă. Strada este un drum separat de acostament printr-un jgheab deschis. Nu există trotuare. Mașinile se amestecă cu mulțimile de oameni de pe drum. Totul se mișcă împreună — pietoni, mașini, biciclete, căruțele hamalilor, câteva vaci și capre. Pe marginea drumului, dincolo de jgheaburi, de-a lungul întregii străzi — viața domestică și agricolă. Femeile pisează manioc, prăjesc tuberculi de taro pe cărbuni, gătesc niște feluri de mâncare, vând gumă de mestecat, biscuiți și aspirină, spală și usucă rufe. La vedere, ca și cum ar exista o lege care să oblige pe toată lumea să părăsească casele la ora opt dimineața și să fie pe stradă. În realitate, motivul este altul: apartamentele sunt mici, înghesuite și săracăcioase. Este înăbușitor, nu există ventilație, aerul este greu, mirosurile sunt grețose, n-au ce respira. În plus, petrecând ziua pe stradă, poți participa la viața socială. Femeile vorbesc întruna între

ele, strigă, gesticulează, râd. Stând deasupra unei oale sau a unui lighean, au un excelent punct de observație. Îi pot vedea pe vecini, pe trecători, strada, pot asculta certuri și bârfe și pot urmări evenimentele. Oamenii își petrec toată ziua printre oameni, în mișcare și la aer curat.

Un Ford roșu cu un difuzor pe acoperiș trece pe aceste străzi. O voce răgușită și răsunătoare îi îndeamnă pe oameni să vină la miting. Principala atracție a mitingului va fi Kwame Nkrumah — Osagyefo, prim-ministru, lider al Ghanei, lider al Africii, lider al tuturor popoarelor oprite. Fotografii cu Nkrumah sunt peste tot — în ziare (zilnic), pe postere, pe bannere, pe fuste de stambă lungi până la gleznă. Chipul energetic al unui bărbat de vârstă mijlocie, zâmbitor sau serios, într-o fotografie care ar trebui să sugereze că liderul privește spre viitor.

— Nkrumah este salvatorul! îmi spune tânărul profesor Joe Yambo cu încântare în voce. L-ai auzit vorbind? Ca un profet!

Da, l-am auzit. Am fost la un miting care s-a ținut pe stadionul local. Miniștrii care îl însoțeau — tineri, vioi — dădeau impresia că se distrează, că oamenii se bucură. Evenimentul a început cu preoți cu sticle de gin în mână, turnând alcoolul pe podium — o ofrandă adusă spiritelor, un fel de a stabili contactul cu ele, cerându-le bunăvoința și îngăduința. Adulții sunt prezenți la un astfel de miting, desigur, dar există și o mulțime de copii — de la bebeluși cărați în spate de mamele lor, la cei care abia se târăsc, până la cei care se țin copăcel și cei care merg la școală. Cei mai mici sunt îngrijiți de cei mai mari, cei mai mari

de către cei și mai mari. Această ierarhie de vârstă este respectată cu strictețe, iar supunerea este absolută. Un copil de patru ani are autoritate deplină asupra unui copil de doi ani, un copil de șase ani asupra unui copil de patru ani. Copiii au grijă de copii, cei mai mari sunt responsabili pentru cei mai mici, astfel încât adulții să se poată dedica propriilor treburi, de exemplu, să-l asculte cu atenție pe Nkrumah.

Osagyefo a vorbit puțin. El a spus că cel mai important lucru este să obțină independența — restul va urma, cum ar veni, de la sine; tot binele va decurge chiar din această independență.

Bine făcut, cu mișcări hotărâte, avea trăsături armonioase și expresive și ochi mari și vii, care se mișcau prin marea de capete negre cu o atenție atât de concentrată, de parcă ar fi vrut să le numere pe toate cu precizie.

După miting, cei de pe podium s-au amestecat cu mulțimea; era forfotă, aglomerație și practic nu se vedeau nicăieri agenți de pază, gărzi de corp sau poliție. Joe și-a croit drum cu coatele până la un tânăr (spunându-mi pe drum că era ministrul) și l-a întrebat dacă aş putea veni să-l văd mâine. Bărbatul, neauzind prea bine ce se vorbea în vacarmul general, a spus, oarecum disprețuitor: „Bine! bine!“.

A doua zi am găsit noua clădire a Ministerului Educației și Informației, înconjurată de palmieri regali. Era vineri. Sâmbătă, în hotelul meu, am descris ziua precedentă:

Calea este liberă, niciun polițist, nicio secretară, nicio ușă.

Trag la o parte draperia cu model și intru. Biroul ministrului este într-o penumbră caldă. Stă la biroul său, aranjând hârtii. Pe unele le mototolește și le aruncă la coș. Pe altele le netezește și le pune în servietă. O siluetă subțire, fragilă, un tricou sport, pantaloni scurți, sandale, un șal *kente* cu flori peste umărul stâng, mișcări nervoase.

Acesta este Kofi Baako, ministrul Educației și Informației.

Este cel mai tânăr ministru din Ghana și din întregul Commonwealth Britanic. Are treizeci și doi de ani și deține portofoliul de trei ani. Biroul său se află la etajul al doilea al clădirii ministeriale. Aici, ierarhia funcțiilor corespunde înălțimii etajelor. Cu cât persoana este mai sus, cu atât etajul este mai sus. Pentru că sus este aer răcoros, iar jos este aer prăfuit, nemișcat. Așadar, la parter, funcționarii mărunți se sufocă, deasupra lor directorii de departamente se bucură deja de un ușor curent de aer, iar chiar în vârf, această briză perfectă îi răcorește pe miniștri.

Oricine poate veni la ministru. Și oricând dorește. Dacă cineva are o problemă, vine la Accra, întreabă unde este ministrul agriculturii, de exemplu. Se duce, trage draperia, se așază în fața demnitarului și explică de ce îl deranjează. Dacă nu-l găsește la birou, îl va găsi acasă. Și mai bine, pentru că acolo vor lua prânzul și vor primi și ceva de băut. Oamenii se simțeau distanțați de administrația albă. Dar acum sunt oamenii lor, se pot simți liberi să fie ei înșiși. Guvernul meu trebuie să mă ajute. Ca să mă poată ajuta, trebuie să știe de ce am nevoie. Ca să știe, trebuie să vin și să explic. De preferință în persoană, față în față. Petiționarii nu se mai termină.

— Bună dimineața! zise Kofi Baako. De unde sunteți?

— Din Varșovia.

— Știți, era să ajung și eu acolo. Am călătorit prin toată Europa: Franța, Belgia, Anglia, Iugoslavia. În Cehoslovacia, așteptam să merg în Polonia, dar Kwame mi-a trimis o telegramă în care îmi spunea să mă întorc pentru un congres al partidului nostru, Convention People's Party, aflat la guvernare.

Stăteam la o masă în cabinetul lui, fără uși sau ferestre. În schimb, erau obloane cu fante deschise, prin care pătrundea o briză ușoară. Camera mică era plină de hârtii, dosare, broșuri. În colț se afla un seif, pe pereți erau atârinate câteva portrete ale lui Nkrumah, iar pe un raft se afla un difuzor, ceea ce noi numeam „colhoznic“. Din difuzor răsunau tam-tamuri, dar Baako l-a închis în cele din urmă.

Voiam să-mi povestesc despre el, despre viața lui. Baako are o mulțime de susținători în rândul tinerilor. Îl plac pentru că este un atlet bun. Joacă fotbal, crichet și este campionul ghanez la ping-pong.

— Stați, m-a întrerupt, trebuie să dau un telefon la Kumasi, pentru că merg acolo mâine la un meci.

A sunat la poștă să-i roage să-i facă legătura. Nu au făcut-o, i-au spus să aștepte.

— Am fost la două filme ieri, mi-a spus, ținând telefonul la ureche. Am vrut să văd ce rulează. Rulează filme la care elevii nu ar trebui să meargă. Trebuie să dau un ordin să le interzică tinerilor să se uite la astfel de lucruri. Și în dimineața asta am vizitat tarabele de cărți din oraș.

Guvernul stabilește prețuri mici pentru manualele școlare. Și se spune că vânzătorii le umflă. M-am dus să verific. Da, le vând mai scump decât ar trebui.

A sunat din nou la poștă.

— Hei, ce tot faceți acolo? Cât timp trebuie să aștept? Poate nu știi cine-i la telefon?

— Nu, a răspuns o voce de femeie.

— Cu cine vorbesc? a întrebat Baako.

— Telefonista de serviciu.

— Ei bine, eu sunt ministrul Educației și Informației, Kofi Baako.

— Bună dimineața, Kofi! Imediat îți fac legătura.

Gata, vorbea la telefon cu Kumasi.

M-am uitat la cărțile lui, aflate într-un dulap mic: Hemingway, Lincoln, Koestler, Orwell. *Istoria populară a muzicii*, un dicționar american ediție de buzunar, romane polițiste.

— Cititul este pasiunea mea. În Anglia, mi-am cumpărat *Encyclopaedia Britannica* și acum o citesc pe bucăți. Nu pot mânca fără să citesc; trebuie să am mereu o carte deschisă în fața mea.

O clipă mai târziu:

— Un hobby și mai mare este fotografia. Fac poze tot timpul și peste tot. Am peste zece aparate foto. Când merg la magazin și văd un aparat nou, trebuie imediat să-l cumpăr. Am cumpărat un proiector pentru copii și le pun filme seara.

Are patru copii, cu vârste cuprinse între nouă și trei ani. Toți merg la școală, chiar și cel mai mic. Nu este neobișnuit ca un copil de trei ani să devină școlar. Mai

ales când se poartă urât, mama lui îl dă la școală pentru a avea puțină liniște.

Și Kofi Baako a început școala la trei ani. Tatăl lui era profesor și prefera să-l țină sub supraveghere. Când a terminat școala, a fost trimis la o școală secundară în Cape Coast. A devenit profesor, apoi funcționar public. La sfârșitul anului 1947, Nkrumah se întoarce în Ghana după studiile din America și Anglia. Baako ascultă ce vorbește acest om. Vorbește despre independență. Apoi Baako scrie un articol, „Ura mea față de imperialism“. Este dat afară de la serviciu. Este trecut pe lista neagră, nimeni nu vrea să-l angajeze, rățăcește prin oraș. Are loc o întâlnire cu Nkrumah. Kwame îi dă postul de redactor-șef al *Cape Coast Daily Mail*.

Kofi are douăzeci de ani. Scrie un articol cu titlul „Cerem libertate“ și ajunge la închisoare. Nkrumah și mai mulți activiști sunt și ei arestați. Petrec treisprezece luni în închisoare, dar sunt în cele din urmă eliberați. Astăzi, acest grup constituie guvernul Ghanei.

Acum vorbește despre probleme generale:

— Doar treizeci la sută dintre locuitorii Ghanei știu să citească și să scrie. Vrem să eliminăm analfabetismul în cincisprezece ani. Există dificultăți: lipsa profesorilor, a cărților și a școlilor. Sunt două tipuri de școli: misionare și de stat. Dar toate sunt subordonate guvernului și există o singură politică educațională. În plus, cinci mii de studenți studiază în străinătate. Problema cu ei este că se întorc adesea și nu mai vorbesc aceeași limbă ca poporul. Uitați-vă la opoziție. Liderii opoziției sunt absolvenți de Oxford și Cambridge.

— Ce vrea opoziția?

— De unde să știu eu? Credem că opoziția este necesară. Liderul opoziției din parlament primește salariu de la guvern. Am permis tuturor acestor partide, grupuri și grupuri mici de opoziție să se unească într-un singur partid pentru a le face mai puternice. Poziția noastră e că oricine dorește are dreptul să creeze un partid politic în Ghana, cu condiția să nu se bazeze pe rasă, religie sau trib. Fiecare partid poate folosi toate mijloacele constituționale din țara noastră pentru a câștiga putere politică. Dar, știți, cu toate acestea, nu este clar ce vrea opoziția. Convoacă un miting și strigă: noi am terminat la Oxford, iar Kofi Baako nici măcar nu a terminat liceul. El este ministru astăzi, iar eu nu sunt nimic. Dar, dacă devin ministru, Baako va fi prea prost ca să-l fac măcar curier. Oamenii nu ascultă astfel de vorbe, pentru că sunt mai mulți Kofi Baako aici decât toți membrii opoziției la un loc.

Am spus că trebuie să plec, pentru că era ora cinei. M-a întrebat ce fac în seara asta. Trebuia să plec în Togo.

— Ce spuneți! a făcut el un semn cu mâna. Veniți la petrecere. Radioul dă o petrecere astăzi.

Nu aveam invitație. A căutat o foaie de hârtie și a scris: „Să fie primit la petrecerea dumneavoastră Ryszard Kapuściński, jurnalist din Polonia. Kofi Baako, Ministrul Educației și Informației“.

— Uitați, voi fi și eu acolo, o să facem niște poze.

În seara aceea, gardianul de la poarta clădirii Radioului m-a salutat prompt și m-am așezat la o masă

specială. Petrecerea era în toi când un Peugeot gri a oprit în dreptul ringului de dans (era în grădină) și dinăuntru a coborât Kofi Baako. Era îmbrăcat la fel ca la minister, doar că avea un trening roșu la subsuoară pentru că urma să meargă la Kumasi în noaptea aceea și se putea să-i fie frig. Îl cunoșteau bine aici. Baako este ministrul școlilor, al universităților, al presei, al radioului, al editurilor, al muzeelor, a tot ce ține de știință, cultură, artă și propagandă în această țară.

Ne-am regăsit repede în mulțime. S-a așezat să bea o Coca-Cola. A sărit imediat în sus.

— Haideți vă arăt aparatele mele.

A deschis portbagajul și a scos o valiză. A pus-o pe jos, a îngenuncheat și a deschis-o. Am început să scoatem aparatele și să le întindem pe iarbă. Erau cincisprezece.

Doi tipi, puțin amețiți, s-au apropiat de noi.

— Kofi, a început unul morocănos, am cumpărat bilet și nu ne lasă să rămânem pentru că nu avem sacou. Atunci de ce ne-au mai vândut biletul?

Baako s-a ridicat să răspundă.

— Ascultați, sunt un om prea mare pentru astfel de lucruri. Sunt o mulțime de oameni mărunți aici, lăsați-i pe ei să se ocupe de lucrurile astea mărunte. Eu am treburi de stat de care să mă ocup.

Cei doi au plecat clătînându-se, iar noi ne-am dus să facem poze. A fost suficient să apară împodobit cu aparate foto; deja îl strigau de la mese, cerându-i o poză.

— Kofi, fă-ne și nouă.

— Și nouă!

— Și nouă!

Se ducea, alegând locurile unde erau fetele mai frumoase, le aranja, punându-le să zâmbească și le făcea poze cu blițul. Le cunoștea pe nume: Abena, Ekwa, Esi. Îl salutau strângându-i mâna, fără să se ridice, și ridicând din umeri, o expresie de cochetărie și flirt. Baako trecea mai departe; am făcut multe poze. S-a uitat la ceas.

— Trebuie să plec.

Voia să ajungă la meci.

— Veniți mâine și o să dezvoltăm pozele.

Peugeotul și-a aprins farurile și a dispărut în întuneric, în timp ce petrecerea se învârtea, sau mai degrabă, se legăna și se învârtea până în zori.

Drumul spre Kumasi

Cu ce seamăna stația de autobuz din Accra? Seamăna cel mai mult cu convoiul unui circ mare oprit pentru un scurt popas. Este colorată și muzica răsună puternic. Autobuzele seamăna mai mult cu vagoanele de circ decât cu luxoasele Chausson care circulă pe autostrăzile Europei și ale Americii.

Cele din Accra seamăna mai mult cu niște camioane cu caroserii din lemn, cu acoperișuri susținute de stâlpi. Datorită lipsei pereților, o briză salutară ne răcorește în timpul călătoriei. Fluxul de aer este o calitate foarte căutată în acest climat. Dacă vrem să închiriem un apartament, prima întrebare pentru proprietar va fi: „Dar există vreun curent de aer?”. Va deschide larg ferestrele și imediat ne va îmbrățișa un curent de aer: respirăm mai adânc, simțim o ușurare — începem să trăim din nou.

În Sahara, palatele conducătorilor au cele mai elaborate structuri — sunt pline de deschizături, fante, pante și coridoare, proiectate, aranjate și construite în așa fel încât să ofere cel mai bun flux de aer posibil. În căldura amiezii, la intrarea într-un astfel de pasaj răcoros, conducătorul se întinde pe o rogojină și se delectează respirând aerul ceva mai puțin încins. Fluxul de aer este măsurabil financiar: